

УДК 37:316.324.8:141.7(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.6>*Т. М. Дишкант*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5026-7913>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

*О. М. Городиська*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7665-2185>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій забезпечує все більш широке застосування системи дистанційного навчання на всіх рівнях освітньої системи, у зв'язку з чим її все частіше пропонують розглядати не як один з варіантів трансляції змісту традиційної освіти, а як альтернативну існуючій системі форму організації освітнього процесу. Однак, при побудові концепцій дистанційної освіти, за справедливим зауваженням Е. Керквуда, часто не береться до уваги, що інформаційні та комунікаційні технології – це лише засіб досягнення цілей; цілі ж мають бути освітніми, а не технологічними [9]. У зв'язку з цим необхідно розглянути, по-перше, чи зазнала трансформації концепція освіти під впливом змін в економіці, політиці, культурі; по-друге, аналізуючи переваги та недоліки дистанційної освіти, розібратися наскільки повно та адекватно вона задовольняє запити сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з актуальністю цієї проблеми питанням теорії дистанційної освіти присвячують дедалі більше досліджень, де розглядаються різні її аспекти. Так, наприклад, О. Петерс досліджував генезис дистанційної освіти та на основі виявленої ним аналогії з процесом виробництва товарів в умовах індустріального суспільства, припустив, що виникло воно як нова форма навчання в умовах переходу цивілізації до індустріальної доби [11]. Шведський дослідник і педагог Б. Холмберг намагався визначити інтерактивну характеристику дистанційного освітнього процесу, що забезпечує максимальний ступінь зацікавленості учня та вбачав її у зміцненні емпатії між учнями та викладачами за допомогою відповідних односторонніх та двосторонніх взаємодій [7]. М.Г. Мур у своїй теорії транзакційної дистанції припускає, що фізична та тимчасова дистанція між учням

та вчителем породжує педагогічні проблеми, які мають вирішуватися структурою курсу та взаємодією між учням та вчителем, щоб звести до мінімуму непорозуміння [10]. Д. Киган також присвятив свої праці розгляду проблем, які виникають з просторовим роз'єднанням вчителя та учня, що було відсутнім на протязі майже 2000-річній історії освіти на Заході [8]. Р. Гаррісон, розвиваючи концепцію інтерактивного навчання на відстані, вказав на тісний зв'язок освітньої взаємодії та інформаційно-комунікативного середовища [5].

Серед вітчизняних дослідників в області дистанційної освіти можна назвати таких вчених як В. Кремень, О. Дольська, О. Гороховський, Е. Жигаліна, В. Кухаренко, А. Андреев, В. Биков, Т. Десятов та ін.

Але можна зазначити, що розглядаються ті чи інші особливості дистанційного навчання, а не його сутність, значення, роль і місце, характер його зв'язку з освітою та суспільством загалом.

Мета. Проаналізувати сутність дистанційної освіти та її відповідність сучасному економічному, політичному та культурному контексту.

Методологія. Використані інформативно-цільовий аналіз теоретичних матеріалів на тему дослідження, генеалогічний метод, метод оцінювання з соціально-філософських позицій.

Основна частина. Дистанційна освіта – видове поняття від родового поняття «освіта». Вживання прикметника «дистанційне» передбачає деякі особливості процесу освіти, але для початку непогано було б розібратися, в чому ж сутність цього процесу. Поняття «освіта» є багатоаспектним. Як будь-яка дія освітній процес є цілеспрямованим та цілеспрямованим. Різне розуміння цих цілей утворює широку панораму філософських концепцій освіти. «Сучасні філософсько-освітні напрями можна розглянути крізь призму синтезу різних напрямів у сучасній філософії з педагогікою и

на цій основі виділити такі філософсько-освітні напрями ХХ століття, як позитивістська педагогіка, критична педагогіка, негативна педагогіка, педагогіка постмодернізму тощо» [4, с. 10]. У різних напрямках філософсько-педагогічної думки як цілепокладання освітнього процесу можуть виступати, наприклад, становлення особистості (антропологічна педагогіка), формування професіонала на основі ціннісно-нейтральної мови спостереження, що уніфікує і науку, і освіту (логічний позитивізм), самоусвідомлення особистістю нав'язаних форм для кращого використання власного потенціалу (емансипаторська педагогіка), та, зрештою – освітній процес сам по собі (самоцінність освіти за Дьюї).

Якщо звернутися до парадигмального визначення освіти, то в «Енциклопедії освіти» за редакцією В.Г. Кременя знаходимо таке визначення даного поняття: «Освіта – це процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [1, с. 614]. Звідси можна виділити сутнісно-змістовні та психолого-педагогічні особливості освіти як процесу, спрямованого на здобуття знань і в той же час як такого, що має виховний момент.

Визначаючи видове поняття характеристика «бути дистанційним» свідчить про феномен навчання на відстані. Даний вид навчання не новий. Його появу пов'язують із поширенням кореспондентського навчання та спочатку, у зв'язку з недостатнім рівнем технічного розвитку, дистанційне навчання супроводжувалося і часовим асинхронном. У сучасній ситуації часовий асинхрон подоланий розвитком технологій, і тепер дистанційне навчання, — це навчання на відстані, коли викладач та учень розділені у просторі та їхня взаємодія базується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які являють собою процеси накопичення, обробки, подання, передачі та використання інформації за допомогою електронних засобів. Інструментальні засоби комп'ютерних комунікацій включають кілька форм: електронну пошту, електронний конференц-зв'язок, відеоконференція-зв'язок, Інтернет. Ці засоби дозволяють усім учасникам навчального процесу разом використовувати інформацію, співпрацювати у вирішенні спільних проблем, публікувати свої ідеї чи коментарі, брати участь у вирішенні завдань, проводити обговорення проблемних питань. Процес дистанційного навчання характеризується насамперед тим, що він інтерактивний у своїй організації, тобто у взаємодії викладача та студента, а також

учнів між собою. Дистанційна освіта є більш широким поняттям, воно включає результат і процес, систему навчання і самоосвіту.

На даному етапі розвитку освіти дистанційна його форма набуває все більшого поширення. Розвиток дистанційної освіти визнано одним із ключових напрямків основних освітніх програм ЮНЕСКО «Освіта для всіх», «Освіта через все життя», «Освіта без кордонів». У 1991 році в Маастрихтському договорі, що ознаменував утворення Європейського союзу, завдання розвитку дистанційної освіти, як сприятливого для уніфікації європейського освітнього поля, було позначено як одне з пріоритетних завдань, а в 2001 році прийнято Празьке комюніке, в якому було підтверджено перспективність Болонської декларації для європейської освіти.

Така увага до дистанційної освіти викликана низкою причин, основними з яких є розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, а також комерційний попит на освітні послуги, що зумовлює прагнення навчальних закладів до виходу на світовий ринок цих послуг.

Розглядаючи переваги та недоліки дистанційної освіти у якості перших, зазвичай, вказують її доступність, у тому числі і завдяки невисокій вартості, гнучкість освітнього процесу, можлива асинхронність, яка дозволяє отримувачу освіти займатися засвоєнням матеріалу у зручний для себе час, розвиток самостійності учня та ін. Обговорюючи складності дистанційної освіти, в основному звертають увагу на проблеми комунікативного та етичного плану. Розглядається, наприклад, чи відрізняється чимось комунікація, опосередкована технічними пристроями від безпосередньої і як недолік першої вказується на труднощі в емоційному окрасі знання. Розмірковують як поліпшити мотивацію суб'єкта, що навчається, щоб уникнути порушення ним етичних норм у вигляді плагіату при виконанні різного роду завдань, коли неможлива повнота контролю, доступна очному навчанню. Вирішується, що треба робити, щоб уникнути деформацій формування особистості, пов'язаних з особливостями комунікації за допомогою інформаційних технологій, адже віртуальна соціалізація виступає як сучасний аспект квазісоціалізації особистості. Але практично не приділяється увага однієї з основних проблем дистанційної освіти.

Як було зазначено у визначенні, традиційна освіта обов'язково повинна включати засвоєння особистістю певної системи наукових знань. Починаючи з періоду, так званого Нового часу, у гносеології окремо концентрувалися на розгляді двох аспектів наукового пізнання – теоретичному та емпіричному, рознесеному за двома різними напрямками – раціоналізм та емпіризм. У ході аналізу особливостей кожного з даних

видів знання, представники даних напрямів дійшли меж їх розгляду, за якими теорія обертається своєю протилежністю. Так, наприклад, пізнавальний оптимізм Локка, що базується на його матеріалістичній картині світу у вченні Д. Юма, що прийшов до суб'єктивного ідеалізму, обернувся агностицизмом. У сучасній теорії пізнання теоретичний та емпіричний аспект тісно взаємопов'язані та доповнюють один одного, що відображено у висловленні «теорія підтверджується практикою». Сучасну наукову практику неможливо уявити без лабораторій, укомплектованих найскладнішим обладнанням, а навчання майбутніх спеціалістів, наприклад інженерної спрямованості, без навчально-лабораторних експериментів, виконуваних на основі матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів. «Як свідчить практика розвинутих країн лівова частка наукових досліджень нині здійснюється великими колективами дослідників різних спеціальностей з використанням складного лабораторного обладнання. Звісно, що таку можливість мають лише університети з їх потужним науково-педагогічним персоналом різноманітних сфер знання» [3, с. 40]. Очевидно, що дистанційна освіта не має можливості надати безпосередню матеріальну базу для становлення висококласних фахівців, чи то, наприклад, галузі інженерії, чи медицини, зрештою усього того, що становить реальний сектор економіки. Але чи здійснення цієї можливості є необхідним у сучасних реаліях?

Зрозуміти суть нових течій в освітньому середовищі неможливо поза культурним, економічним і політичним контекстом. Так, наприклад, німецький вчений О. Петерс розглядав розвиток дистанційної освіти в рамках економічної теорії індустріалізації: «Індустріалізація – символ нової епохи у розвитку людини, що принципово відрізняється від усіх попередніх епох. Вона не має аналогів в історії, насамперед через фундаментальні зміни в більшості сфер людського існування. Одне лише академічне навчання, мабуть, залишилося значною мірою незайманим індустріалізацією – за винятком дистанційного навчання, оскільки ця форма навчання напрочуд відповідає принципам і тенденціям індустріалізації» [11].

Культурним аспектом сучасного суспільства виступає постмодернізм, економічним – переважання фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, політичним – неолібералізм. І культурний, і політичний аспекти у сучасному світі мають підпорядковане економіці положення. Неолібералізм – це теорія, за якою ринковий обмін є основою системи суспільних норм, достатньої для регулювання всіх людських дій. Ось як описував сутність неолібералізму відомий канадсько-американський теоретик освіти та політичний публіцист Анрі Жиру: «Це економічний та

політичний проект, який складає ідеологію, спосіб управління, політику та форму суспільної педагогіки. Як ідеологія він тлумачить отримання прибутку як суть демократії, споживання – як єдину дієву форму громадянства та ірраціональну віру в те, що ринок вирішує всі проблеми і служить моделлю для структурування всіх соціальних відносин» [6, р. 114]. Постмодерністське ж культурне середовище з його встановленням на децентрацію, деконструкцію, фрагментарність соціального, пізнавального, естетичного з одночасним визнанням рівноцінності всіх ідей, знову ж таки грає на руку економічній сфері у вигляді ринкового фундаменталізму, оскільки «справжній сенс боротьби з метанарративами в тому, що вони звужують поле попиту, зараз, коли торгують усім, навіть ідеями, це фрагментування також прагнуть обернути на фактор отримання доходу» [2, с. 144].

Наслідком домінування фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, яку називають також віртуальною є деіндустріалізація, тобто повна або часткова ліквідація реального, матеріально-виробничого сектору економіки регіону. Фінансовий сектор економіки зазвичай протиставляють реальному, що дозволяє перший віднести до віртуальної форми існування. Якщо економіка йде в цифровий простір, де розвивається система віртуальних взаємодій, то система освіти змушена застосовувати і використовувати віртуальні (дистанційні) технології для підготовки фахівців, що відповідають вимогам часу. З цих позицій дистанційна освіта є цілком адекватною духу часу.

Дистанційне навчання, як і рух фінансових потоків є індиферентним до просторово-часовим кордонів, це забезпечує створення світового ринку освітніх послуг. Так, наприклад, О. Петерс вбачав у просторово-часовій роз'єднаності суб'єктів освітнього процесу виключно нову можливість фінансового збагачення навчальних закладів за рахунок збільшення кількості віддалених студентів. Уніфікація освітнього поля потребує стирання культурних відмінностей та послаблює гуманітарну складову освіти. Але це цілком відповідає духу сучасності, де процес глобалізації послаблює національні держави, отже, і нівелює властиву їм культуру.

Масовість надання освітніх послуг погіршують їхню якість, це той момент, коли кількість не переходить у якість. Освіта, яка поставлена на потік, виступає як свого роду «конвеєрна» освіта. Мотивацією споживача такої освіти, завдяки престижності вищої освіти, що зберігається в принципі, часто стає просто отримання диплома. Віртуалізація процесу освіти виявляється і у разі у його комп'ютеризації, а й найчастіше і у симуляції його результатів.

У результаті вищеописаних процесів у світовому освітньому полі спостерігається чіткий поділ

на елітарну наукомістку високотехнологічну конкурентоспроможну освіту та масову малоцінну низькотехнологічну «вищу освіту», спрямовану на підтримку виробництва дешевої неконкурентоспроможної робочої сили. Особливо це яскраво виражається, якщо дистанційна освіта оголошується пріоритетною чи альтернативною, а не доповнює традиційну класичну освіту, націлену на становлення гармонійно розвиненої особистості та професіонала.

Вищеперелічені проблеми дистанційного навчання в інформаційному, комунікаційному, етичному аспектах освітнього простору роблять сумнівною якість освіти і для тих сфер, де немає необхідності застосування лабораторій та практичних дій у навчанні, а саме економічної, історичної, соціологічної тощо, дисциплін. Д. Кіган звертає увагу, на те, що роз'єднаність у просторі руйнує один із центральних принципів, на якому завжди будувалося освіту, – тісний контакт навчаючого і навчаемого, отже, знижується результативність навчання. У традиційному варіанті нерозривність викладання та навчання створює особливе освітнє середовище, що підтримує і оптимізує процес пізнання [8, р. 113].

Таким чином, відсутність живої практики проведення експериментів, відпрацювання навичок та умінь негативно позначається на рівні підготовки фахівця, а без тісного безпосереднього контакту, що дозволяє найкращим чином забезпечити високу якість освітнього середовища, практично неможливе формування освіченої людини.

Висновки. Що змінилося з тих часів, коли з'явилися перші форми дистанційної освіти? Що забезпечує таке плідне «живильне» середовище, для збільшення його зростання? Змінилися, по-перше, технічні (технологічні) можливості здійснення дистанційної освіти, які досягнули нового рівня і стали доступнішими; по-друге, статус вищих навчальних закладів із центру освітньої системи здебільшого трансформувалися в корпорації з надання освітніх послуг, та, по-третє, змінився запит на «кінцевий продукт» освітнього процесу, що зумовило культивування людини економічної переважно як споживача. За влучним зауваженням Б. Рідінгса «студент, розуміється виключно як споживач, а не як людина, яка бажає мислити» [11, р. 48].

Взагалі ж то дистанційна освіта має багато специфічних позитивних сторін, завдяки яким варто її розвивати, але переважно як доповнення до традиційної вищої освіти, тим більше, коли криза фінансово-спекулятивної моделі світової економіки запусить процес реіндустріалізації в багатьох країнах, а деглобалізація, повернувши вагу національним культурам, поверне запит на освіченого, патріотично вихованого спеціаліста замість знеособленого працівника.

Література

1. Гончаренко С. У. Освіта. Енциклопедія освіти. / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 614–616.
2. Дишкант Т. М. Межа «я» і фактор зовнішніх обставин або метафізика свободи. *Багатомірність людини та культури у філософських ландшафтах* : монографія / О.О. Дольська, Н.Б. Годзь, О.М. Городиська, Т.М. Дишкант, Ю.С. Тагліна. Харків, 2021. С. 122–149.
3. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.
4. Освітньо-педагогічні напрями в сучасній західноєвропейській філософії: навч.-метод. посіб. / О.О. Дольська, О.А. Гончаренко, О.М. Городиська. Харків: Видавець Іванченко І.С. 2023. 225 с.
5. Garrison R. Theoretical challenges for distance education in the 21st century: A shift from structural to transactional issues. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. 2000. № 1 (1). P. 3–15.
6. Giroux H.A. The Terror of Neoliberalism. *Authoritarianism and the Eclipse of Democracy*. London; New York: Routledge, 2017. 114 p.
7. Holmberg B. The Evolution, Principles and Practices of Distance Education. Oldenburg: Bibliotheks-und Informationssystem der Universität Oldenburg, 2005. 171 p.
8. Keegan D. Reintegration of the teaching acts. In Keegan, D. (Ed.). *Theoretical principles of distance education*. London; New York: Routledge. 1993. P. 113–134.
9. Kirkwood A. New Media Mania: Can Information and Communication Technologies Enhance the Quality of Open and Distance Learning? *Distance Education*. 1998. Vol. 19, no. 2, p. 228–241
10. Moore M. Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*. 1973. № 44 (12). P. 661–679.
11. Peters O. Distance education and industrial production: a comparative interpretation in outline. URL: <http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/found/peters67.htm> (дата звернення: 22.08.2024).
12. Readings B. The university in ruins. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. 250 p.

Анотація

Дишкант Т. М., Городиська О. М. Соціально-філософський аналіз дистанційної освіти. – Стаття.

У статті пропонується проаналізувати сутність дистанційної освіти та її відповідність сучасному економічному, політичному та культурному контексту.

Сутність дистанційної освіти логічно виявляється через її визначення через найближчий рід і видову відмінність, що робить необхідним спочатку зрозуміти, що ж являє собою освіта як така. Виявляється, що це поняття є багатоаспектним, що виражає одночасно і процес, і його результат. Основною ж метою традиційної, класичної освіти є одночасне формування гармонійно розвиненої особистості та професіонала за допомогою навчання та виховання.

У контексті припущення, що цілі дистанційної освіти як виду освіти мали б залишатися тими самими,

розглянуто особливості саме дистанційної освіти. Виявлено, що, незважаючи на її трансформацію з плином часу, що дозволила на сучасному етапі розвитку технічних засобів уникати тимчасового асинхрону в навчанні, проте залишаються не подоланими багато негативних аспектів комунікативного та етичного характеру, що не дозволяють здійснювати повноцінну освіту, як у випадку з традиційним очним навчанням. Але якщо у подоланні цих недоліків існує оптимізм, то щодо освоєння навичок, здобутих на основі живої практики, проблема бачиться непереборною.

Соціально-філософський аналіз дистанційної освіти передбачає розгляд цього явища у культурному, економічному та політичному контекстах. З'ясувалося, що культурним аспектом сучасного суспільства є постмодернізм, економічним – переважання фінансово-спекулятивної моделі світової економіки, політичним – неолібералізм, причому і культурний, і політичний аспекти в сучасному світі мають підпорядковане економіці положення. Враховуючи, що у даній моделі економіки переважає віртуальний сектор, а не реальний, матеріально-виробничий, виявляється, що дистанційну освіту можна вважати цілком адекватною сучасним реаліям.

Можна констатувати, що в освітньому полі виникає певна диференціація на елітарну наукомітку високо-технологічну конкурентоспроможну освіту та масову малоцінну низькотехнологічну «вищу освіту», яка спрямована на підтримку виробництва дешевої неконкурентоспроможної робочої сили. У зв'язку з кризою що намічається, цієї економічної моделі, формуються й інші запити на результати освітнього процесу.

Ключові слова: освіта, дистанційна освіта, проблеми використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, віртуальна модель економіки, неолібералізм, постмодернізм.

Summary

Dyshkant T. M., Horodyska O. M. Socio-philosophical analysis of distance education. – Article.

The article proposes to analyze the essence of distance education and its relevance to the contemporary economic, political and cultural context.

The essence of distance education is logically revealed through its definition through the closest genus and

species difference, which makes it necessary to first understand what education as such is. It has been revealed that this concept is multidimensional and expresses both the process and its result. The main goal of traditional, classical education is the simultaneous formation of a harmoniously developed personality and professional through training and education.

In the context of the assumption that the goals of distance education as a type of education should remain the same, the features of distance education are considered. It has been revealed that, despite its transformation over time, which has made it possible at the present stage of development of technical means to avoid temporary asynchrony in learning, nevertheless, many negative aspects of a communicative and ethical nature remain unresolved, which do not allow for full-fledged education, as is the case with traditional face-to-face education. But if there is optimism in overcoming these shortcomings, then regarding the development of skills acquired on the basis of live practice, the problem seems insurmountable.

A socio-philosophical analysis of distance education involves considering this phenomenon in a cultural, economic and political context. It turned out that the cultural aspect of contemporary society is postmodernism, the economic aspect is the predominance of the financial and speculative model of the world economy, and the political aspect is neoliberalism, and both the cultural and political aspects in the contemporary world are subordinate to the economy. Considering that in this economic model the virtual sector predominates rather than the real, material and production sector, it turns out that distance education is quite adequate to modern realities.

It can be stated that in the educational field there is a certain differentiation between elite science-intensive high-tech competitive education and mass low-value low-tech “higher education”, which is aimed at supporting the production of cheap, uncompetitive labour. In connection with the emerging crisis of this economic model, other requests for the results of the educational process are also planned.

Key words: education, distance education, problems of using modern information and telecommunication technologies, virtual model of the economy, neoliberalism, postmodernism.